

سخنرانی درباره کتاب رده شناسی زبانهای ایرانی؛
تالیف دکتر دبیرمقدم

محمد راسخ مهند

رده‌شناسی زبانهای ایرانی

(جلد دوم)

دکتر محمد دبیرمقدم

رده‌شناسی زبانهای ایرانی

(جلد اول)

دکتر محمد دبیرمقدم

مختصری درباره تاریخچه رده شناسی

- نیم قرن پیش: جوزف گرینبرگ مقاله: «برخی همگانی-های دستور با تاکید ویژه بر توالی عناصر معنی دار» (۱۹۶۳؛ که به سال ۱۹۶۶ تجدید چاپ شده است).
- دستور همگانی رده-شناختی (هاوکینز ۱۹۸۳ : XI).
- رده-شناسی در این ۵۰ سال رشد بسیاری داشته است. و در کنار صورتگرایی و زبانشناسی شناختی، به رویکرد غالب سوم با نام زبانشناسی نقشی- رده-شناختی بدل شده است. (دبیرمقدم ۱۳۸۳؛ کرافت ۲۰۰۳)

رده شناسی در ۵۰ سال گذشته

- در این سالها، صدها کتاب و مقاله درباره رده شناسی؛
- دو دست-نامه (handbook) جامع، هسپلمت و دیگران (۲۰۰۱) و سانگ (۲۰۱۱)؛
- در کنار درس-نامه-های مهمی مانند: رامات (۱۹۸۷)، کامری (۱۹۸۹)، ویلی (۱۹۹۷)، سانگ (۲۰۰۱)، کرافت (۲۰۰۳) و موراوسیک (۲۰۱۳).

کمک اینترنت به رده شناسی

انجمن رده-شناسی زبان: (www.linguistic.typology.org)

- اطلس جهانی ساختارهای زبانی (www.wals.info) است که درباره ۱۴۲ ساخت دستوری در زبان-های مختلف مقاله دارد و نقشه پراکندگی این ویژگی-ها در زبان-های مختلف را نیز در خود دارد.

اینترنت و رده شناسی

- پایگاه گروه صرفی سوری (www.surrey.ac.uk)
- نظام دادگان رده-شناختی در دانشگاه آمستردام (www.hum.uva.nl/TDS)
- پایگاه آرشیو همگانی-ها (<http://typo.uni-konstanz.de/archive>) در دانشگاه کنستانز آلمان نیز فهرستی از همگانی-هایی که در زبان-های مختلف کشف شده-اند آورده شده است. تعداد این همگانی-ها در تابستان ۲۰۱۲ به ۲۰۲۹ مورد رسیده است.

سهم زبانهای ایرانی در رده شناسی

- در کتاب موراوسیک (۲۰۱۳): تنها به فارسی از زبانهای ایرانی اشاره شده است. در مواردی محدود به بحث درباره موصولی-سازی در این زبان پرداخته است و مثال-هایی از این زبان آورده است. جالب اینکه وی این مثال-ها را از مقاله کینن و کامری (۱۹۷۷) آورده است.
- در کتاب کرافت (۲۰۰۳) زبان-های ایرانی مورد اشاره فارسی و روشنی هستند.

سهم زبانهای ایرانی در رده شناسی

- در پایگاه اطلس جهانی ساختارهای زبانی در رده زبان-های ایرانی نام ۲۶ زبان آمده است. و به اکثر این زبان-ها در مقالات این مجموعه اشاره شده و از آنها مثال-هایی آورده شده است. هر چند، مهم-ترین مشکل در این اطلس در مورد زبان-های ایرانی، منابعی است که به آنها استناد شده است. مثلاً در مورد زبان فارسی، که به ۲۶ منبع اشاره شده است، اکثر آنها از منابع دستورهای توصیفی قدیمی و منابع دست دوم است.

اهمیت زبانهای ایرانی برای رده شناسان

- به طور خلاصه می-توان گفت با اینکه زبان-های ایرانی به دلیل داشتن تاریخ مشخص، منابع مکتوب از مراحل مختلف تاریخی خود، و تنوع منحصر بفرد، از موارد نادر در میان خانواده-های زبانی دنیا محسوب می-شوند؛ اما تاکنون جایگاه خود را در مطالعات رده-شناختی پیدا نکرده-اند. حتماً توجه به زبان-های ایرانی و مطالعه دقیق آنها می-تواند تصویر مطالعات رده-شناختی را، دگرگون، یا دست-کم کامل کند. زیرا در رده-شناسی اصل بر این است که تا جایی که می-توان باید گستره زبان-های مورد مطالعه را بیشتر کرد تا تعمیم-ها و تبیین-های حاصل ارزشمندتر و قابل-اعتمادتر شوند.

ویژگی های کتاب آقای دکتر دبیرمقدم

۱. **وسعت و جامعیت:** این کتاب از حیث تعداد زبانهای نو ایرانی مورد بررسی و میزان داده-های رده-شناختی در این زمینه اگر بی-نظیر نباشد، کم-نظیر است.

- در مقایسه با کتاب *زبانهای ایرانی* ویندفور (۲۰۰۹) که مجموعه ای است که ۱۶ نفر در مورد زبانهای ایرانی نوشته اند:

- الف. ویندفور از تمام دوره های زبانهای ایرانی و همچنین ایرانی غربی و شرقی یک فصل دارد، در حالی که کتاب دکتر دبیرمقدم مشخصا به زبانهای ایرانی نو غربی پرداخته است.

- ب. این دو کتاب فقط در دو زبان کردی و بلوچی مشترکند.
- مباحث مطرح در کتاب ویندفور شامل تمام سطوح زبانی است (پیشینه تاریخی، آواشناسی، صرف و نحو)؛ در کتاب دکتر دبیرمقدم فقط بحث رده شناسی صرفی-نحوی (محدود به ترتیب واژه و مطابقه) هدف کتاب است. ازاین رو کتاب دکتر دبیرمقدم به مباحث عمیق پرداخته چون موضوع را محدود کرده است.
- ج. کتاب ویندفور فاقد مباحث نظری رده شناختی است؛ اما کتاب دکتر دبیرمقدم مطالب را در یک چارچوب نظری مشخص مطرح کرده است.

- د. مطالب کتاب ویندفور در سطح توصیف است و دنبال مباحث نظری نیست، در حالی که کتاب دکتر دبیرمقدم حرف تازه نظری (رده شناختی) دارد.

ویژگی های کتاب آقای دکتر دبیرمقدم

- ۲. چارچوب نظری مشخص: برای بحث ترتیب واژه ها مقاله درایر (۱۹۹۲) را انتخاب کرده است. شاید پس از مقاله گرینبرگ (۱۹۶۳) که شروع رده شناسی نوین بود، مهمترین مقاله در رده شناسی همین مقاله درایر باشد. که پس از حدود ۲۰ سال از نوشتن آن هنوز تحلیلهای آن مورد تایید زبانشناسان است. همچنین برای بحث مطابقه هم مقاله کامری را مبنا قرار داده که آن مقاله هم جایگاه معتبری دارد.

ویژگی های کتاب آقای دکتر دبیرمقدم

- ۳. دقت: بررسی حداقل دوازده زبان در کنار فارسی، و آوردن مثالهای فراوان از این زبانها، کاری است بسیار طاقت-فرسا، بویژه اگر میزان دقت در اشاره به مثالها مهم باشد. ممکن است در این کتاب در موارد معدودی اغلاط تایپی پیدا شود، اما قطعاً دقت به کار رفته در ارائه شواهد زبانی و استناد به منابع مثال-زدنی است.

ویژگی های کتاب آقای دکتر دبیرمقدم

- ۴. اشراف نویسنده بر موضوع: تعدد منابعی که نویسنده به آنها اشاره می-کند و میزان آشنایی وی با کتابها و مقالات چاپ شده در حیطه رده-شناسی همگی نشان از اشراف بالای ایشان بر موضوعات مطرح شده در کتاب دارد.
- می توان به جرات گفت همه منابع مرتبط را دیده است. مثلا تز دکترای فرامر درباره پسایندسازی در زبان فارسی.

- ۵. کتاب مرجع: قطعاً کتاب رده‌شناسی زبانهای ایرانی از این پس به عنوان یک کتاب مرجع برای تمام محققان و زبان‌شناسانی که در حیطه زبانهای ایرانی و رده‌شناسی مطالعه و تحقیق می‌کنند، مورد استفاده قرار خواهد گرفت. از چند جهت مرجع است: زبانهای بررسی شده (برخی مانند دوانی و لارستانی برای اولین بار با این دقت بررسی شده اند)؛ الگوی به کار رفته در این کتاب، تعدّد مثالها؛ وسعت منابع.

- ۶. نگاه در زمانی در کنار همزمانی: دکتر دبیرمقدم با نگاهی که خود آن را «هم-زمانی در زمانی» (ص ۱۲۳۲) می-نامد، نشان داده است تا چه میزان بررسی ویژگی-های هم-زمانی زبانها نیازمند آشنایی با ویژگی-های در زمانی آنهاست و تا چه میزان تحلیل-های هم-زمانی می-تواند بر تحولات تاریخی پرتو افکند.

- ۷. مثالهای فراوان: اگر برای هر یک از ویژگی‌های مذکور این کتاب صفت کم-نظیر را ذکر کنیم، برای تعداد مثالهای به-کار رفته در این کتاب باید صفت بی-نظیر را آورد. مثلاً در فصل مربوط به زبان کردی ۷۰۹ مثال و در فصل مربوط به زبان بلوچی ۴۴۷ مثال آمده است.

- ۸. تاکید بر داده-ها به جای نظریه-ها: دکتر دبیرمقدم در این کتاب هرچه داده-ها نشان می-دهند را تحلیل می-کند و سعی ندارد به دنبال تایید یا اثبات نظریه یا الگوی خاصی باشد. مثلاً در مورد الگوهای مختلف نظام مطابقه، سعی نمی-کند یک الگو را در زبانهای مورد بررسی پیدا کند و آن را ثابت کند، بلکه با تکیه بر داده-ها، تحلیلهای بی-طرفانه ارائه می-دهد.

- ۹. نشان دادن تمام الگوهای ممکن مطابقه و ترتیب واژه:
در دو مبحث مطابقه و ترتیب واژه-ها، اگر در زبانی در یک محدوده خاص دستور (مثلاً فقط در ضمائر اول شخص)، الگویی مشاهده شده که در بقیه دستور وجود ندارد، باز هم در تحلیل نویسنده جای گرفته است. به عبارتی برای به دست آوردن یکدستی، سعی در حذف مورد یا مطلبی، هرچند ناچیز، نشده است.

- ۱۰. آوردن متونی برای تحلیل برای برخی زبانها: علاوه بر مثالهای فراوان، در برخی فصلها، از جمله فصلهای مربوط به زبان لارستانی و وفسی، متونی نیز آورده شده و به صورت کامل تحلیل شده است. این کار هم الگویی است برای کارهای بعدی و هم باعث آشنایی هرچه بیشتر خوانندگان با زبانهای مذکور می-شود.

• ۱۱. توصیف کامل و دقیق به جای نظریه-پردازي صرف:
مطالعات رده-شناختي بدون پایه توصيفي قوي و کامل از
زبانها ناقص است. هرچقدر در دیدگاههای صورت-گرا،
نظریه-پردازي جدی است و توصیف کم-رنگ است، در
مطالعات رده-شناختي توصیف ضروري و مهم است و
نظریه-ها از دل این توصیف-ها برمی-آید. توصيفي که در این
کتاب از مولفه-های ترتیب واژه و نظام مطابقه در زبانهای
ایراني صورت گرفته است، بی-نظیر است. البته از دل این
توصیفها، نظریه-هایی نیز برآمده-اند که جایگاه و ویژگی-های
زبانهای ایرانی را در میان زبانهای جهان نشان می-دهند.

۱۲. تکیه بر مکتب نقشی- رده شناختی: مقایسه کتاب
زبان‌شناسی نظری دکتر دبیرمقدم و این کتاب:
- حرکت از دیدگاه زایشی به دیدگاه نقشی (نظر نیومایر ۲۰۰۵
درباره قدرت روزافزون دیدگاه نقشی)
- حرکت از مباحث صرفا نظری به مباحث مرتبط با زبانهای
ایرانی (گامی مهم در رشد زبان‌شناسی ایرانی)

- نکته آخر اینکه، کتابی نزدیک به ۱۳۰۰ صفحه را که نوشتن آن بیست سال ذهن نویسنده را مشغول کرده است، نمی-توان به صورت مختصر معرفی کرد. (زمان دانشجویی من و بهزاد احمدی). من فقط می-توانم بگویم دکتر دبیرمقدم با نوشتن این کتاب گام بزرگی در جهت رشد زبانشناسی در ایران و نزدیک کردن این علم به سطوح جهانی برداشته است. خواندن این کتاب را به دانشجویان و محققان زبانشناسی توصیه می-کنم. ایران را به دلیل تنوع زبانی و در دسترس بودن اسناد مکتوب از دوره-های مختلف تاریخی زبانها، بهشت زبانشناسان می-نامند. این کتاب گوشه-ای از ادب، بهشت را به تصدد کشیده است.